

Մեռող ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՆ
ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԱՆՅՈՂԱԿԱՆ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐԻ
ՃԱՐԱՂԱՍՈՒԹՅԱՆ ՄԻ ԲԱՆԻ ՀԱՐՅԵՐ

(առաջադասականության ընթացքում փորձ)

Լեզվի շարանյութական մակարդակում խնդրային եարաներությունները, իբրև շարանյութական կապի արտահայտություն, ունեն երկու եզր՝ խնդրատու քայլ և խնդիր գույական (կամ գոյականացված բառ): Ընդ որում, քայլ սեռի (ներգործական) պահանջով ծագող խնդրային եարաներությունը դրսևորվում է ուղիղ խնդրի միջոցով: Վերջինս հայերենի սխալման կարգացման ընթացքի մեջ իր շարանյութական դերի և գործառական նշանակության դուրս-ինչ լիտիոխություն չի ունեցել. եղել և մնում է «հայերենում ներգործական սեռի քայլերի արտահայտած գործողություն կրող խնդիրը»: Մակայն նույնը չի կարելի ասել հայերենի ժամանակային ասարեր վիճակներում նրա դրսևորման լեզվական ձևի, այլև իր խնդրատու քայլի ետև ուղիղ խնդրի դիրքային լիտիսարաներությունների վերաբերյալ: Հայերենի ներգործական քայլով կառույցները հատկապես ուղիղ խնդրի շարանյութական առումով եանդես են թերում մի շարք առանձնահատկություններ և դիրքային տարրերակների քազմագանություն, որոնք կամ արդյունք են լեզվի կոնկրետ ժամանակային վիճակներում գործող իրությունների, կամ պայմանավորված են հայերենի կարգացման ընդհանուր օրինաչափություններով:

Թեև ենդեվյութական լեզվարանության արդի վիճակը դեռևս թույլ չի տալիս ունենալ այդ լեզվում նախադասությունների շարանյութական կառուցվածքի ամբողջական և սպառիչ պատկերացումը, այնուամենայնիվ ռազմաթիվ փատոերը եիմք են տալիս արձանագրելու, որ այդ լեզվին շարանյութական տեսակետից ընդորշ է եղել «նախադասություն կազմող միավորների եարաբերական ինքնուրույնությունը»², ինչը նախադասության կազմիչների քերականական եատուկ ձևավորման և կարգացած եամաձայնության պայմաններում նվազագույնի է եասցրել շարանյութական քերականական դերը:

Ամենայն եավանականությամբ ենագույն հայերենն էլ շարանյութական առումով իր մեջ պիտի պահպանած չիներ հնդեվրոպականի եիմնական եատկությունները: Այդ տպավորությունն է թողնում ոչ միայն վիպասական եատվածների մեր կողմից կատարված ըննությունը: Առ են վկայում են ենդեվյութական այլ եին լեզուների (հին եուրաերեն, ինն ենդեերեն) եեա մեարոպան հայերենի համեմատությունները⁴: Վերջինս իր շարանյութական առանձնահատկություններով եիմնականում եարագաա է մնում վիպասական եատվածների լեզվական իրողություններին, եեաևարար իր վրա ունի ենդեվյութական լեզվի ազաա շարանյութական կնիքը:

Սիևնույն ժամանակ համոզված եմք, որ վերը աբվածը պիտի ընդունել որոշակի վերասյանությամբ. եենք թեկուզ այն պաաճառով, որ վիպասական եատվածների չնչին ծավալը, եասկանաչի է, թույլ չի աալիս ունենալու մեր լեզվի նախագրային վիճակի շարանյութական ասարերակների ամբողջական պատկերը (ի ասարերություն նախագրային հայերենի ձևարանական տարրերակների, որոնք եամեմաարար ճոխ են ներկայացված):

Հեաևարար նախադրային հայերենի շարանյութական առանձնահատկությունների վերաբերյալ մեր պատկերացումները մնում են գերագանցապես ընդհանուր դիտողությունների սասաղոասն վրա, որոնք եիմնականում ձևավորվում են վիպասական եատվածների լեզվում դիտարկված շարանյութական իրողությունների եեա եին գրական հայերենի եամապատասխան փասաերի ուղղակի եամեմատությունների եիմքի վրա, եամեմատություններ, որ, վերը նշված պաաճառով, ամբողջական լինել չեն կարող:

1. Ս. Արաեանյան, ժամանակակից հայերենի քերականություն, Երևան, էք 306:
2. A. Meillet, *Introduction a l'etude comparative des langues indo-europeennes*, Paris, 1903, p. 363.
3. Գ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. Նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987, էք 46:
4. ան՝ Ս. Հայրապետյան. Գլխավոր անդամների դիրքային հարաբերակցությունը գրարարում, ԲԵՂ, 1, 1982, էք 193-202:

դառնացած *հեռացա* (ՎՏԵ, 1, 12) և այլն: Կամ որպես ավելի ցայտուն դրսևորվող փաստ, նշենք եհտևանքի ուլիղ խնդրի՝ րալին սովորաբար հաջորդող դիրքը, որի կայունացմանը հայերենում, ամենայն եավանականությամբ, նպատակ է ն խնդրառու թայի արդյունքահետևանքային գործողության խնաստն ու ներգործականության ընդգծում սետային հաականիշը. կրող ստարկան տոեղծվում է որպես եհտևանք րալի գործողության՝ տրամաբանորեն (եհտևարաը նակ շարադաստրեն) հաջորդելով գործողությանը, ինչպես, օրինակ, գրաթարում՝ Բայց այս Յակոբ *գործէր սրանչելիս* մեծամեծս (Բուգ., 39): *Արարի գեանդերոճ* իմ *գրուրճ* (Սաղ., ԿԸ), միջին հայերենում՝ *Կսզնհաց* նմա *գինդ* մի (ՆՄԺԱՎ, 242): Թող երթա *փորէ աապան* և մտնու մէջն կենդանի (ՆԶՀԿ, 118), արևտաեայերենում՝ Նսեն ճակատք *ցայտեն* թող *շանթ* (ՊԳՏ, 14): Վերադարձող կովերը մերթ սրտագին *կըբառայեն կարօտն* իրենց եորթուկին (ԱՀԳՃ, 72) և արևելահայերենում՝ Թովմա Արծրունի անունով մի վարդուպետ *գրուր է* այժմ Արծրունյաց ցեղի *պատմությունը* (Մուր., 4,86): *Ստեղծում էին...* անթափանցելի *խավար* (ն.տ., 43) և այլն:

Ինչպես վերևում նկատեցինք, հինգերորդ դարի կեսերից մեր լեզվում քանակապես գերակշռող է դառնում ուլիղ խնդրի ընդհանուր առմամբ եհտադուս դրությունը: Ի մասնավորի նշենք սակայն, որ գրի առման հենց սկզբնական փուլում, այն է՝ մեսրոպյան հայերենում, դա դեռևս բոլորովին էլ աչքի զարնող իրողություն չէ. մասնավոր մատենագիրների (բացառությամբ Ազաթանգեղոսի Պատմության) լեզվում, ինչը մեր կարծիքով սիսաի բացատրել նակ մեր ինքնուրույն մատենագրության՝ ժողովրդական կենդանի լեզվին դեռևս չափազանց հարազատ լինելու հանգամանքով: Մինչդեռ մեսրոպյան հայերենով հոգևոր ողջ գրականությունը (բացառապես թարգմանություններ) և հասկտայես Աստվածաշունչը ունի խնդրի ընդգծված եհտադուսություն: Հավանաբար գրարարի ինչպես եին, այնպես էլ եհտագա ուտունասիրողները մեր եին լեզվում (գրի առնման պահից սկսած) ուլիղ խնդրի եհտադաս դիրքի խիստ կանոնականության գադաիարին են հանգել բացառապես Աստվածաշունչի փաստերը աչքի աուսջ ունենալով: Այնինչ միայն Աստվածաշունչի տվյալներից եգրակացության եհնգելը ճիշտ չի լինի այնքանով, որքանով այն թարգմանական ստեղծագործություն է, որը (ինչպես նակ Ազաթանգեղոսը, իրեն եիննականում թարգմանական գործ) անպայման կբում է խնդրի եհտադասությունը նախասիրող եուներենի շարադասության գորեղ կնիքը: Ի դեպ լեզվը պատմության եհտագա շրջաններում գրավոր աղբյուրներով արճանագրված ժողովրդական կենդանի լեզվի բազմաթիվ փաստերը, նակ ժամանակակից բարրաոների տվյալները վկայում են, որ քննիղ եարցի՝ եհտադաս և առաջալաս կրող խնդիրների ռհոսաիեն եարաբերակցության առումով (առաջադուսի թույլ գերակշռությամբ) կենդանի լեզուն այսօր էլ եարագատ է մնացել Եգնիկի, Կորյունի, Փ. Բուզանդի լեզվական իրույություններից: Օրինակներ՝ *Չագերս* բուներնէն *աարած*, իմ *սիրտս են* էրած (ԱՄՀՄԺԵ, 215): *Բուն կղեն* մեջ սարերուն, *տուն կշինեմ* մեջ գագերուն, *երդիկ բանամ* դեճ եով քամուն (ն.ա.), Եկուր, որդյակ, եայրենի *տունը շենցուր, դուտ են կուտեր, պատուեաններ են փշրեր* (ԳՎԵ, 5): ... *աղջուտ աուր, ... եզներն արճակի*, տուն արի (ԱԻԸԵ, 1, 10): *Շիշը կաննի* ու շրոով *ջուրը քսէ կը* Գասպար սոլի երեսին (ԱՂՀՀԲ, 95):

Ասվածին ավելացնենք նակ, որ եթե մեսրոպյան շրջանի թարգմանական գրականության լեզվում (ի տարրերություն ինքնուրույն մատենագրության) եհտադաս ուլիղ խնդրի եհնախացող վիճակը թելադրված էր ընագրի լեզվի՝ եուներենի շարաեյուսական իրողություններին մեր թարգմանների եարագատ մնալու ձգտմամբ, ապա V դարի II կեսից եին գրական լեզվում նրա եհտադաս վիճակի տիրապեատղ դառնալը պիսաի կապել եուներանության լեզվական ագդեցության անընդեհաա աճի և այդ պատճառով՝ ժողովրդախոսակցական լեզվից աստիճանաբար օաարվելու իրողության եհտ²:

Այս շրջանից սկսած՝ եայրենի բոլոր գրական աարրերակներում գերակշռում է ուլիղ խնդրի՝ րային եհտադաս գործառությունը, ընդ որում, ինչպես վկայում է վիճակագրությունը, անկախ գրական լեզվի տարրերակից, նման գործառությունը առավել նկատելի է եատկապես պատմագրության լեզվում, երապարակախոսական, գիտական, պաշտոնական

9. տե՛ս Ս. Հայրապետյան, ն.ա., էջ 74-75:

ոճի ռոտավոր աղբյուրներում: Վերջին իրողությունն եավսնարար հետևանք է այն ռանի, որ հայերենում վերը նշված լեզվական ոճերին ընդող է առավել մտածված և ամբողջական շարադրանք, նախադասությունների կառուցվածքային ավարավածություն, ինչը գրեթե բացառում է անցողական ռայով շարահյուսական թերի (գեղչվաօ ուղիղ խնդրով) կառույցների առկայությունը նրանցում, և այլ ոճերի եամեմատությամբ սրանց մեջ կրող խնդիրների՝ այսպես կոչված «ավելցուկայնությունն» էլ ավելի է բեռնացնում հայերենում ուղիղ խնդրի եեաադաս ողորթի սոփարակամության մեր զգացողությունը:

Հայերենի քերականագիտության մեջ դեռևս պաեպամվում է նախադասության կազմիչների փոխդասավորության վերսերբյալ ավանդական կարծիքը, թեև վերջին շրջանում լուրջ փորձեր են արվում՝ ինչպես գրաբարի, այնպես էլ միջին եայերենի և ժամանակակից լեզվի շարահյուսական իրողությունների նորովի քննությամբ երաժարվելու այս հարցում ավանդական քերականության մի շարք հնացած դրույթներից ու պատկերացումներից¹⁰, մաս ընդունելու, որ, ինչպես գլխավոր անդամների, հասկացուցչի ու իր հատկացայի, որոշիչ ու իր լրացայի, այնպես էլ խնդրառու ներգործական ռայի ու նրա կրող խնդրի փոխդասավորության եարցում շարադասության ազատությունը միանգամայն եարաբերական եասկացություն է, որովհետև այդ փոխդասավորությունն ունի «սովորական» և «անսովոր», «ուղիղ» և «շրջուն» աարերակներ, իսկ այդ տարրերակայնությունը մեր լեզվի գրի առնման շրջանից մինչև օրս արդյունք է բազմազան ու տարարնույթ լեզվական գործոնների: Ընդ որում, այդ գործոնների մեծ մասը առկա է լեզվի ժամանակային ու տարածական գրեթե բոլոր վիճակներում, ռսպ որոշ մասը շարադասությունը կարգավորող գործառույթ ունի նրա միայն այս կամ այն կտրիսծրում:

Հայերենի պատմության մեջ վերը նշված շարահյուսական միավորների՝ խնդրառու ռայի և կրող խնդրի շարադասական առանձնաեատկությունների, նրանց ողորթային աարերակների ձևավորման ու փոփոխությունների, դրանք ծնող գործոնների մեր կողմից կատարվող ուսումնասիրության եամար եիմք է ժառայել հայերենի պատմական բոլոր երեք շրջանների (հին, միջին, նոր) նյութը: Ընդ որում, փասաերի ընտրության և մեկնաբանության աեսակետից նախապատվությունը գերազանցապես արվել է գրական լեզուներից՝ գրաբարից, միջին հայերենից և արդի հայերենի գույգ ճյուղերից: Բարբառային նյութին իփստ սակավ անդրադառնալը եիմնավորվում է նրանով, որ նախ ձեռքի տակ եամարյա չունենք հայերենի բարբառների շարահյուսական (շարադասական) կառուցվածքի վերաբերյալ ուսումնասիրություններ, և երկրորդ, որ դիտարկված իրողություններն էլ հիմնականում չեն աարերվում գրական լեզվավիճակների ընձեռած փասաերից:

Խնդրո առարկայի քննության առումով հարկ է նշել եեակայլը.

Մեր լեզվո տարթեր գրական վիճակները նկասելի ընդեանրություններ են դրսևորում ինչպես ռայի և կրող խնդրի փոխդասավորության եիմնական առանձնաեատկությունների, դրանք պայմանավորող գործոնների բնույթի, այնպես էլ դիտարկված ողորթային ելումնատարրերակների քանակական եարաբերակցության տեսակետից: Եվ դա միանգամայն եասկանալի է, որովհետև ինչպիսի ժամանակային տարրերակներ էլ որ ունեցել է եայերենը, ինչքան էլ փոփոխություններ է կրել պատմության հոլովույթի մեջ, այնուամենայնիվ այն մնացել է «որպես նույն լեզվի ընդեանուր եիմնավիճակ»¹¹:

Մյուս կողմից՝ լեզվական իրողության տարածամանակյա ուսումնասիրության առումով չափազանց կարեոր նշանակություն են սաանում այն լեզվական ձևափոխությունները, այն մասնավոր դեպքերը, որոնք ի եայտ են գալիս եայերենի առանձին վիճակներում: Ընդ որում, դրանք կարող են վերաբերել շարադասական տվյալ կառույցի և՛ արտաքին ձևին, և՛ ներքին բովանդակությանը, այլև այն նոր քերականական կամ տրամարանական եարաբերություններին, որոնք դրսևորվում են լեզվի սոլյալ ժամանակային կտրվածքում:

10. Այդ մասին ան՛ն Խ. Բաղիյան, *Նշվ. աշխ.*, Ս. Մարգսյան, *Դասական գրաբարի աիպարանեան բսութարգիքը, ժող. Հայոց լեզվի կառուցվածքը, Երևան, 1975, Հ. Ավետիսյան, Որոշիչ-որոշյալ կապակցությունը գրաբարում, Երևան, 1972, Ս. Հայրապետյան, սշվ. աշխ. և ուրիշներ:*
 11. Վ. Բոսյան, *Բառակապակցական կադապարների գարգացումը հայերենում, Երևան, 1990, էջ 5:*

Դիտելով նախադասության շարադասությունը որպես նրա րադադրիչ միավորների՝ յեզվի ներքին օրինաչափություններից բիադ վոխդասավորության կարգ՝ եայերենի անցողական բայ-ստորոգյալով նախադասությունների մեջ ուղիղ խնդիրը եամարում ենք շարահյուսական կառուցվածքի եիմնական միավորներից մեկը (ենթալրսլի և ստորոգյալի հեա միասին)՝ կարևորելով նրա դերը ոչ միայն մանաաիպ նախադասությունների քերականական կառուցվածքի և դրսևորվադ մաքի լիարժեքության ու ավսրաունության անսակետից, այլև՝ անցողական կառույցների շարադասության առումով. հնթակալի, ստորոգյալի և ուղիղ խնդրի վոխդասավորությունը անցողական րսյով յուրաքանչյուր ծավալում կառույցի շարադասական առանցքն է, որից այս կամ այն չաիով կախված է մաս մյուս՝ ոչ եիմնական միավորների դիրքը մնան կառույցներում: Հեաևաբար հայերենում ուղիղ խնդրի շարադասական վիճակների քննության յավագույն հնարավորությունը ընձեռնում են անցողական բայ-ստորոգյալով այն նախադասությունները, որոնցում աեկա են կառուցվածքային բուրը երեք եիմնական միավորները՝ ենթական (S), ստորոգյալը (P) և ուղիղ խնդիրը (O): Ի դեպ, ընտրված բնագրային որոշակի հաավսժների եամասրատասիան վիճակագրական վեդուժության տվյալները թույլ են աալիս մի ուշագրավ դիաուլություն անեւ. եթե հայերենի՝ առանց բացառության րուր գրական վիճակներում անցողական բայով նախադասությունների շարադասական եոաբադադրիչ առանցքի եիմնական միավորներից հնթակալի գեդյումը նկատեիորեն կայունցում է ուղիղ խնդրի՝ ստորոգյալին առաջադաս, երրեմն էլ սկզբնային առաջադաս դրությունը (եվ *գգունդն* երկրորդ տայր ի ձեռն Խորենայ (եդ. V), *Հնձան* եմ շինեբ այգոյս, *կարաս* եմ թադեր գինոյս (ԱՄՀՄԺԵ, 421) և այն), ապա ստորոգյալի գեդյումը ուղղակի գրկում է այդ առանցքի մյուս երկու բադադրիչներին՝ ենթակային և խնուրին ալսիվ տեղաշարժման ենարավորությունից, սովորաբար պայմանավորելով նրանց եամար նախադասության մեջ ծայրային կայուն դիրքեր՝ միյանցից հաճախ ընդմիջված նախադասության մնացած կազմիչներով: Սդպես է օրինակ, գրաբարում՝ *Խորհուրդը* սրաի իմոյ (խօսեցին) *գիանճար* (Աադ., ԽԸ), միջին գրական եայերենում՝ *Գտնողն* ի ենկեմ...քագատրին (տայ) *ասսնակ* (ԱՄԳՀՊ, 147):

Բերված օրինակների ենթակա-ուղիղ խնդիր (SO) րսւմ ուղիղ խնդիր-ենթակա (OS) եաջորդականությունը եայերենում սովորաբար կարգավորվում է խոսքային իրադրությամբ. այսինքն՝ թերի (գեդչված ստորոգյալով) անցողական կառույցը ուղղակի պաաճեում է նախորդող լրիվ կառույցում ենթակայի և խնդրի շարադասության առկա կարգը, ինչպես օրինակ՝ *Սերը սովորը* կուաի (OS), *թանը մուրը* (OS), կեմ՝ *Արամը* տանից մի քանի *լավաշ* ու *սոխ* եր թոցրել (SO), իսկ *Արշոն* մորից գադանի՝ պանըի մի խոշոր *կտոր* (SO): Իսկ մանաաիպ առաիել ծավալում կամ ընդարձակ նախադասություններում ենթակայի և ուղիղ խնդրի՝ մաս լսիսա ընդմիջված ծայրային դիրքեր ուեեմալը պրտր բացատրել ստորոգյալի րացակայության պայմաններում ենթակայի միջուկի րադադրիչներից ստորոգյալի խմբի լրացումների հսակ աարանջաման քերականական անհրաժեշատությամբ, ինչը նվազեցնում կամ բացառում է նախադասության իմաստաշփոթության, րաոերի շաբահյուսական դերի և փոխեարաթերության բնույթի փոփոխման կամ աղավաղման ենարավորությունները:

Հայերենի անցողական րայով լրիվ նախադասությունների շարադասական առանցքի եիմնամիավորներ դիաելով ենթական (S), ներգործական սեռի բայ-ստորոգյալը (P) և ուղիղ խնդիրը (O), եայերենում հնարավոր ենք համարում շարադասական եիմնամիավորների վոխդասավորության թուրը վեց աարբերակները՝ SPO, SOP, PSO, POS, OPS, OSP: Սրանք րուրըն էլ վկայված են եին, միջին և արդի եայերեն գրական լեզուներում, սակայն, եամաճայն մեը կողմից բնագրային եամապաասսիսան հաավսժներում ոճակաոորեն չեգոք պաամողական բնույթի նույնաքանակ նախադասությունների վիճակագրական եեաագոատության աըդյունքների՝ եայերենի պաամական գարգացման ընթացքում դրսևորում են քանակական աարբեր եարաբերակցություններ (ան՝ս ադ. 1):

Կարելի է եամոգվածությամբ ասել, որ եայերենի րուր գրական վիճակներում ներգործական կառուցվածքի լրիվ նախադասությունների համար շարադասական եիմնամիավորների փոխդասավորության առավել գործածական աարբերակները երկուսն

են՝ SPO և SOP՝ առաջինի նկատելի գերակշռությամբ: Ընդ որում, եթե եին գրական հայերենում հիմնատարքերակներինց երկրորդը՝ (SOP) իր ակաիվ եաճախականությամբ էալան քի է տարբերվում առաջինից (SPO), ալա լեզվի պատմության եաջորդ փու երում պաեպանելով եանդերձ իր գրեթե նույնաքանակ գործածությունը, արդեն միջին գրական հայերենում և առանձնապես նոր գրական լեզվի զույգ տարրերակներում ակեայտորեն զիջում է առաջին հիմնաարքերակին: Վիճակագրության արդյունքներից դժվար չէ կոահել նաև, որ վերջինիս գործառական եաճախականության անընդիատ աճը մեր լեզվի պատմության ընթացքում ալաեուվիլ է ներգործական կառույցի եիմնամիավորների փոխոսասվորության ալ տարրերակների (հատկապես PSO) եաշվին: աղյուսակ 1

Բնագրերի լեզուն / Հնդդային հարաբերակ- գությունը %-ներով	SPO	SOP	PSO	POS	OPS	OSP
Գրաբար	34	32	15	6	7	6
Միջին գրական հայերեն	42	32	8	6	7	5
Արևմտահայ գրական լեզու	49	31	6	3	7	4
Արևելահայ գրական լեզու	50	34	5	4	5	2
Ընդհանուր	175	129	34	19	26	17

Վիճակագրական փաստերը նաև նամոզիչ վկայում են, որ նշված շարադասական տարրերակի (PSO) եաճախականության թուլացումը (գրաբարի եամեմատությամբ) միջին գրական հայերենի անցողական րայով պատմողական կառույցներում, ալա էլ ավելի նվազումը գրական լեզվի ժամանակակից փուլում զխասվորապես արդյունք է մեր լեզվի շարաեյուսական եամակարգի իրողությունների պատմական գարգացման, մասնավորաբար, ենթակայի և ստորոգյալի ձևաքանական դրսևորման ոլորտում տեղի ուեցած փոփոխությունների: Խոսքը վեյուքերում է մեր լեզվի պատմության մեջ մի այնպիսի ինքնատիպ երևույթի գոյությանը և եետագա ճակաաագրին, ինչալիսին գրաքարում «սեռականով ենթակա-անցյալ դերրայով ստորոգյալ» և «տրականով ենթակա - անորոշ դերրայով (երբեմն նաև եդանակիչ միադիմի քայի եեա) ստորոգյալ» շարաեյուսական կառույցներն են, որոնք իբրև ձևաքանական փոփոխակներ եին գրական հայերենում (մանավաճ նրա ուշ շրջանում), քավալանին ակաիվ գործառություն ուեեին հայերենի եամար ընդհանուր օրինաչտփական «ուղղականով ենթակա - խոնարեված քայով ստորոգյալ» կառույցի, իբրև անփոփոխակի կողքին: Ինչպես, օրինակ՝ *Առաջի արկեալ ճոցա զնշանագիրս* աստուածատուրս (Կոր., 50): *Ճանուցեալ Որմզդի զխորեորդս* եօրն (Եզն., 80): Եվ *աեեսալ Սառայի գորդին* Ազարայ Եզիպտացոյ (Ճնն., ԻԱ): *Պիտոյ է ինձ յղել զքեզ* առ թագաւորն... (Բուզ., V, 2): *Ճախել պարտ էր զնասս երկրի* (Եզն., 46) և այլն: Սրանցից առաջինի՝ «անցյալ դերրայով ստորոգյալ - սեռականով ենթակա - եետադաս կամ միջտոդաս ուղիղ խնդիր (սա՝ ոչ պարտադիր)» շարաեյուսական կառույցի գոյությունը և եաճախական գործածությունը եին գրական հայերենում ուեի հատակ արտահայտված քերականական եիմնավորում: րխում է գրաքարի ներքին օրինաչափությունեըից, ի մասնավորի՝ պայմանավորված է սեռականաձև ենթակալի միջոցով անցյալ դերրայի սեռային երկիմաստությունը չեզոքացնելու, նրանում ներգործականության իմաստը ընդձուե ուսրձնելու աներաժեշտությամբ¹²:

Այդ է պատճառը, որ երր արդեն միջին շրջանից սկսած՝ նկատելի փոփոխություններ են տեղի ուեեում եայեղեմի րայական եամակարգում գրաքարի համեմատությամբ, ընդամին, ի հայտ է գալիս ներգործական և կրավորական սեռային իմաստների տարբերակման աճանցական միջոցը (վկրավորականը), աստիճանաբար վերանում է վերոեիշյալ կառույցի, իբրև ընդհանուր օրինաչափականի (ուղղականով ենթակա - խոնարեված րայով ստորոգյալ)

12. Մտ. Մայիսայանց, *Գրաբարի համաձայնությունը, Թիֆլիս, 1892, էջ 36, ալո մասին աե ս նաև՝ Գ. Ջահուկյան, Հին հայերենի եռլովման սիստեմը և նրա ծագումը, Երևան, 1959, Ս. Ղազարյան, Հայոց լեզվի համառոտ պատմություն, Երևան, 1954, Պ. Վարդապետյան, Պարզ նախադասություն, ԱՄԳՀ Պ, ռ.Կ, Երևան, 1975:*

ձևաբանական փոփոխակի հեաագա գործառության քերականական անհրաժեշտությունը: Ընդ որում, նշված ձևաբանական փոփոխակի դերս գալը լեզվից, որ պայմանավորված է նրանում նոր քերականական իրողությունների և օրինաչափությունների ծնունդով, միանգամից չէ որ տեղի է ունենում միջին զրական հայերենում, մասնավառ նրա շարաերասական մակարդակում, որտեղ լեզվական եին ու նոր երևույթներ եթկար ժամանակ համագործակցել են: Բոլոր դեպքերում նշենք, որ այդ փոփոխակը լեզվի գարգացման սոլյալ շրջանի համար արդեն կենսունակ չլինելով, եիմնականում փոխարինվում էր իր անփոփոխակով: Եվ նաև դրա շնորհիվ է, որ միջին եայերենից սկսած, ինչպես վերևում ասվեց, անընդեատ մեծանում է հայերենում ներգործական բայով պատմողական նախադասությունների շարադասական երկու եիմնատարերականների (SPO, SOP) գործառական ակսփությունը: Այդ եիմնատարերականների աճին նպաստող հանգամանք է նաև գրաբարի մեկ այլ «ներգործական անորոշ դերբայով (երբեմն նաև եղանակիչ որևէ բայի եարադրությամբ) ստորոգյալ - արականով եմթսկա» ձևաբանական փոփոխակի՝ հայերենի հեաագա ընթացքում գործածությունից բավականին արագ դուրս մղվելը:

Վերջինս նախորդ փոփոխակի եամեմատությամբ սովելի թույլ դրսևորում ունի գրաբարում և որսյես օար լեզվամաժողության ազղեցության եեանանք ըսա էության մասնավոր իրողություն լինելով՝ միջին, ասյա նաև նոր գրական լեզուներում գործածությունից դուրս է գալիս՝ փոխարինվելով եիմնականում «ուղղականով եմթսկա - խոնարելած բայով առորոգյալ» շարաեյուսական անփոփոխակով: Դրա արեյումքում փոփոխակին բնորոշ POS կամ PSO շարադասական աարերականները ևս փոխարինվում են հալերենի պատմողական կառույցներում շարադասական միավորների փոխադասավորության եիմնատարերականներից որևէ մեկով (եմնա. գրաբարյան *Ծայել պարա է գոնսա երկրի* (POS), *Պիտոյ է ինձ յղել գրեզ...* (PSO) կառույցներ միջինեայերենյան *Նայ չկարէ շրջել զկերակուրն ի սերմն* (SPO), *Կամի Տաթարն և զերկուսն ըմրոնել* (SOP) կամ արղի գրական լեզվին բնորոշ *Ես կամենում եմ ճշաել իմացածս* (SPO), *Նկարիչն իր տարիների երագն էր կամենում կյանքի կոչել* (SOP) ձևերը):

Ինչ մնում է գրաբարյան այս ինքնասփալ փոփոխակների եետագայում հազվադեպ մնացորդային գործածությունների, գանում ենք, որ միջին և եակապես նոր շրջանի գրավոր աղբյուրներում դրանք գերագանցապես պետք է յիանել իրրև գրաբարաբանություններ և դրանց կիղարկումները գնահաել սոսկ պամաողական-պամագրական ոճի գործառական-արասեայաչական աներաժեշտության, ավանդականության, հեղինակների՝ գրաբարին աիրապեաելու մակսրդակի և հմատության, դասական լեզվի ձևերին հարագաամալու կամ ըսա հմարավորին դրանք ընդօրինակելու նայասակաղբյուրյան անսանկյունով:

Այսպիսով, արղի գրական եայերենը պահպանել է ներգործական կառույցների հիմնամիավորների փոխադասավորության բողոր վեց աարերակային դրսևորումները, սակայն, իեարկե, ոչ այնսլխի քանական հարաերակցությամբ, ինչը ունեին դրանք գրաբարում կամ նույնիսկ միջին գրական հայերենում: Ծարունակվել է այն բևոացումը, ինչը նկատվում էր, թեկուզ թույլ ձևով, արդեն միջին եալերենում, և դրա արղյումքում նոր շրջանի գրավոր աղբյուրներում հիմնատարերականները (SPO, SOP) իրենց քանակական դրսևորմամբ առավել նկատել են գաավում մյուսներից: Այս անսակեաից, ինչպես վկայում են մեր եաչվումները, արղի գրական լեզվի արևելահայ և արևմտահայ վիճակները իրարից շաա քիչ գանագանություններ ունեն: Մա ևս խոսում է այն մասին, որ տեղի ունեցող գործընթացը ընդհանուր լեզվական օրինաչափություն է հայերենի համար: Ի դեպ, հայերենում ուղիղ խնդրի շարադասության առումով նաև մեկ այլ՝ ոչ պականա կարևոր հանգամանք է դիարկվում վիճակագրական եետագոտությունների լույսի ասակ: Խոսքը վերաերերում է եայերենի բոլոր ժամանակային կարվածքներում ներգործական կառուցվածքի նախադասությունների մեջ ուղիղ խնդրի եեաադաս դիրքի ամրագրված լինելու փասսփն: Այսպես, եթե եիմնամիավորների փոխադասավորության գրաբարյան այն երեք աարերականները, որոնցում ուղիղ խնդիրը եաջորդում է խնդրառու բային, կազմում են գրաբարով բնագրային աարերականների 55 %-ը, ասյա եետագայում դրանց քանակական աճը շարունակվում է՝ ցուցանչվելով միջին գրական հայերենում 57%, արղի

արևմտաեվրոպական՝ 58% և արևելաեվրոպական լեզվում՝ 60% միջին եաճախականությամբ: Կարելի է ուրեմն այն եեաևույթ անը հաճեղ, թե ուղիղ խնդրի հետադաս վիճակը ներկայումս հայերենի համար օրինաչափորեն նորմավորված իրադություն է՝ հետագա աճի միտումի աուևայությամբ: Բայց նման եզրահաճուճը պիտի անենք անալաճան վերապահությամբ: Բանն այն է, որ մեր եզրակադությունը հիմնված կրինի գերազուցապես անցողական բայով լինի (եոարադադրիչ) կատույցների տարաժամանակային փաաոերի եամեմաաության վրա: Մինչեոո բացահայա իրադություն է այն, որ և՛ գրաբարը, և՛ միջին ու նոր գրական լեզուները, նաև ժամանակակից բարբաոները ուղղակի չի են ներգործական կաաուցվաճքի չեգոք ոճի նախադասությունների ոչ լրին (ենթակայի գեղչամար) տարրերակներով, ինչպես նաև անենթակա միակազմ կաաույցներով: Դրանցից աաաջինի վերաբերյալ վերևում ադղեն ճել ենք, որ ենթակայի գեղչումը հայերենի ներգործական կատույցներում մեճացում է ուղիղ խնդրի՝ դեպի նախադասության սկիզբը աեղաչարժվելու եմարավորությունը: Եվ որպեճվի ասվաճը չենչի սուկ իրրև ներքին գագողության արտահայտություն, այն հիմնավորում ենք գրաբարի, միջին հայերենի և նոր գրական լեզուների չեգոք (եուզաաղաաեայաչակա նրանգ չումեեոո) ոճի թերի նախադասությունների փաստերի վիճակագրական ուսումնասիրությանը: Վերջինս վկայում է, որ մեր գրական լեզուները չենչին աարբերություններով ենթակայի գեղչամար դեպքում այնուամենայնիվ նախասրստվաթյունը աայիս են անցողական կատույցներում հիմնարադադրիչները ՕՓ տարրերակին (52-54%): Ընդ որում, դրանցում 100-ից 80 դեպքերում ուղիղ խնդիրը բացարճակ աաաջադաս է՝ շաա հաճախ խնդրաաու բայից ընդմիջվաճ սաորոգումային միջուկի այլ բաղապրիչներով՝ անուղղակի խնդիրներով կամ պաղազաներով: Օրինակներ, *գաաբարի*՝ *Ձվչյումն* կենդանութեան ի դէմս մեր լոյս բարբարութեամրդ քո ազոեզեղ (ԳՆՄՈ, ԴԳ), *միջին հայերենից*՝ *Ձաչեկն* թու ու մու կապեո, գկես ճակտին թողեո է ի բազ (ԼՔՀԿ, 111), *գրական արևելաեվրոպականից*՝ Այդ խոոեոուողո վարուց էո հոազել (Մուր., 4, 288), *արևմտաեվրոպականից*՝ Սաեղ կողկողալէն աադատեզանք (ՄԲ, 140):

Վերևում ընդգճեցինք նման կաաույցների ոճի չեգոքության եանգամանքը, որպեճզի միանշանակ ընկալվի, որ ուղիղ խնդրի բացարճակ աաաջադաս և իը լրացալից ընդմիջվաճ դիրքը բոլորովին էլ եակվաճ չենք եամարելու ոճաարահայաչակա շրջում (ինվերսիա): Ուղիղ խնդրի արամարանորեն ընդգճվաճ վիճակը, իմասաային աաավել բեոնվաճությունը, մեր եամոզամթ, աոկա է իրակաում ուրացալից չընդմիջվաճ աաաջադաս դիրքի դեպքում:

- Հմմտ՝ գրաբարում՝
- Ձրեզ* թագա փաաաորեցից (ՄՆՊՀ, 52):
- Թագա *զրեզ* (ոչ ուրիչին) փաաաորեցից:
- Ձնեճութիւն* իւր քրիստոնեութեամթ ծաճկէր (Եղ., 30):
- Քրիստոնեութեամբ *զնեճութիւն* (ոչ ալլ ինչ) ծաճկէր:
- Արպես է նաև միջին գրական հայերենում, օրինակ՝ Դեմ եեակակացն *զներքսի դոուն* փակեցին (ՄՄՊՀ, 76): *Ձրեզ* տեսայ, *բանս* մոոացայ (ԼՔՀԿ, 89) և աըղի գրական հայերենի գույզ աարբերակներում, ինչպես օրինակ՝ Դաոնօրեն *զճեզ* կ'ապրին և յուսահաաօրեն *զճեզ* կարտաստեն (ՍԸԵ, 57): Օրակա մի քանի *ճուկն* էր աշխատում (ՀԹ, 1, 459):

Կրող խնդրի և խնդրաոուի վոխյուսավորության սույն վիճակն է աոկա նաև անենթակա (անորոշ դիմավոր և ընդեանրական դիմավոր) միակազմ նախադասություններում: Այսաեղ ևս ՕՓ կանոնական եամարվող աարբերակը ոճականորեն չեգոք կաաույցներում մեր լեզվի բոլոր գրական և ոչ գրական վիճակների ընդեանրություններից է, ինչպես օրինակ, *գրաբարում*՝ Հանդերճ սադմոսիւք... գաուրրն յուղարկեցին (Բուգ., V, իդ.) *միջին հայերենում*՝ Եկին ու խապար բերին... (ԼՔՀԿ, 17): Անհաաա ջեուտ մի բժիշկ գտան (ԴՀ, 243): Երբ գմարդոյ երակն բոնես մատներուլդ... այսոբ անում յերկայն ասեն (ն.տ., 143): Մրգերն յորժամ ժոոովել պիտի, որ կատարյալ եասնի (ԱԱԱ, 23), *նոր շրջանում*՝ Կեղծիքների մեճ մասը ճչմարտության աեղ չընդունեք (Մուր., 71): Մեջտեղ փլալ չեն իրար բաճանում (ՀԹ, 2, 38) և *հասկապես կենդանի խոսակցական լեզվում* (աաաճներ, ասացվաճքներ և այլն), ուր ՕՓ_ն եամարյա բացարճակ դըսևորում ունի, գրեթե անփոփոխակի կարգավիճակ: Օրինակներ՝

Մայրը անս, աղջիկն առ: Ճանրը աշնանը կհաշվեն: Տավարը կապով են կապում, մարդը՝ լեզվով: Հոսավեա մի եատ խնձորը դնես կոշտ քարերի մեջ, եռախցը նրանց էլ կկաշի: Մարդուն ընկերով են ճանաչում և այլն:

Ի դեպ, վերևում մենք միտումնավոր կերպով խոսափեցինք խոսել անենթակա միակազմ կառույցի մի տարրերալի՝ անդեմ բայական մախադասությունների մասին, մկաաի ունենալով նրանց՝ ոճականորեն ոչ չեզոք, այլ անպայման արտաբայտչական երանգավորում ունենալու եանգամանքը, որ քերտղոված է նրանց ենչեղանգալին ձևավորման առանձնահատկությամբ: Եվ եննց այն իրողությունը, որ սրանցում գրեթե գերազանցապես առկա է ՔՕ շարադասական տարրերակը, կարծում ենք, հեանանք է կառույցի անդեմ բայի իմաստալին-տրամարանական այն գորեղ ընդգծումի, որը ենչերանգալին այսալիաի յուրահասանչ ձևավորումով ենարավոր է դարձնում բայական բառակապակցությունը ընկալելու իբրև մախադասություն՝ իր իմացարանական և եադորդակցական աղծեղով:

Հին գրական հայերենը այսալիաի կառույցների բազմաթիվ օրինակներ ունի (*Ճանաչել զիմաստութիւն և զխրատ, իմանալ զրանս եանճարոյ* (Մոսկ, Ա) և այլն), մինչեռ միջին շրջանի գրավոր աղբյուրները գրեթե ոչ մի փաստ չեն տալիս, բացառությամբ՝ *Նախանձիլ և նենկ պահել և սպանանել զօրսն անդադար* (ԿԵ, 200)¹³:

Սակայն նոր գրական լեզուներում անդեմ բայական մախադասությունները կրկին մեծաքանակ են, ինչպես օրինակ՝ *Քանդել թոնութեան սեւ խորանը* (ԱՉԵ, 69): *Սուրբ տենչերով շոկ ծարաված ցամախ զանիլ աղբերքն եամայն* (ՊԴՏ, 35): *Եվ խստիվ երաման՝ պանել այս ռազմակարգը* (ԴԴՎ, 417): *Կանչել խսկույն Հաջի Մանեեղ թաջիր բաշուն, պատծել նրան, արտորել նրան* (ՎՓ, 1, 41):

Եվ եթե այսալիաի կառույցները գրավոր աղբյուրներում ներկայանում են մակ շարադասական ՕՔ տաղբերակով, կարծում ենք՝ պատճառը նրանցում ուղիղ խնդիրը տրամարանորեն ընդգծելու ոճարտաբայտչական աներաժեշտությունն է (ենմտ. *Ճանաչել զիմաստութիւն... (ՔՕ), բայց՝ Չիմաստութիւն* (ոչ այլ բան) *ճանաչել (ՕՔ): Մոռանալ ամեն ինչ (ՔՕ), բայց՝ Ամենին մոռանալ (ՕՔ), կամ Հալվել. միանալ իրար (ՔՕ), բայց՝ Իրեն* (ոչ ուրիշի) *մոռանալ (ՔՕ):* Այս իրողությունը բնորոշ է մակ կենդանի խոսակցական լեզվին, ինչպես օրինակ՝ *Հերն էլ անիծած: Անունը աալ, փեաը ձեռն առնել: Հացը դրած, խոսքն անիծած* և այլն:

Այսալիսով, եայերենի բոլոր վիճակների եամար վաստելով անցողական բայով պամոդական չեզոք ոճի թերի (գեղչված ենթակայով) և անենթակա (անորոշ և ընդեանրական դիմավոր միակազմ) մախադասությունների կառուցվածքային հիմնարադարիչների փոխաասավորության ՕՔ տարրերակի սովորական և գերակշիռ լինելը, կարելի է մակ ճշգրաել և եայտածել այն գործոնները կամ դրանց եամախումբը, որոնցով կարգավորվում է կրող խնդրի և խնդրառուի շարադասությունը այդ կառույցներում:

Այսալիաի դերով օժաված լեզվական գործոններից կաղելի է ոլիաել խնդրի ձևարանական արաաեայտությունը, մասնավորարար՝ ուղիղ խնդրի դրսևորումը դերանվան մի քանի անակներով: Այսպես, գրեթե բացառապես սկզբնային առաջադաս ոլիրք ունեն ցուցական և հարաբերական (երբեմն՝ մակ մի քանի անորոշ) դերանուններով արաահայաված կամ այդալիաի որոշիչ ունեցող ուղիղ խնդիրները: Մի դեպքում նրանցով ընդեանուր, չարբերակված ձևով ակնարկվում է մախորդ խոսքի մի իրողություն, որի մկատմամբ դերանվան տարաժական մերձակցությունը, բնակամաթաը, կարևոր մախապայման է դերանվամբ արտաբայտված անդամի անորոշ իմասաի կոնկրեաացման, եեանարար մակ՝ մախադասությամբ արաաեայավող մաքի մատչելիության առումով: Մյուս դեպքում կարևոր դեր է խաղում մակ դերանվանական իմասաի բացարձակ անորոշությամբ թելադրված մախադասություններն իրար քերականորեն կապող միջոցի նրա շարաեայտական

13. Միջին եայերենում անդեմբայական միակազմ մախադասությունների չգոյության մասին եայերենի շարաեայտագիտության մեջ կա այն կարծիքը (անս ԱՄԳԼ Պ, Բ, 139-140), որ «որա պամառող թերևս պետք է փնարել այս տիպի մախադասությունների կիրառության ոճական պայմանավորվածության մեջ: Գրարարում այս աիպը եասուկ է այսպես կոչված գրբային ոճին, իսկ միջին եայերենին ավելի հարագատ է խոսակցական ոճը»:

գործառույթը: Եվ բոլոր դեպքերում էլ, ինչպես դժվար չէ նկատել, նմանատիպ կառույցների առավելագույնս կայուն OP տարրերակը, իսկ ենթակայի առկայության դեպքում մահ OP(S) և ավելի թույլ դրսևորվող O(S)P աարքերակները կարգավորվում են ոչ մեկ, այլ միմյանց կապված մի շարք քերականական գործոններով, ինչպիսիք են՝ խնդրի խոսքի մասային պատկանելությունը, այն խոսքային իրադրությունը, որում գտնվում է տվյալ կառույցը, մահ այն հմաստային կամ քերականական աղերսները, որ առկա են սույլ խոսքային իրադրությունը բաղադրող կառույցների միջև և այլն: Այսպես, օրինակներ գրարարից՝ *Չսա առյուծատե* նորին որդի *Արշակ* (ՄԽՊՀ, 103): *Չսյս բան լսեն թշնամիք* ճշմարտության (ՂՓՊՀ, 25): *Չինչ վարսուց մարդ, զնոյն հնձեսուց* (Ագաս., 518): *Չորս պանեաց* անդրեմ ի դրան *թագաւորն* Պարսից (ն.տ.): *Չորինչ հանէ որ ի քէն...* (Ղուկ., 2):

Միջին գրական եայերենից՝ *Չսյս* կյանքս *ուրացիր*, Ֆրիկ, անդենին *դու* էլ իւրնդըրակ (Ֆր., 59): *Չինչ-որ կամիս...* չկաաարի (ԱՄՀԷ, 242): Ճամպսեն, *որ ունիս* յառջևդ, անն խիստ է (Ֆր., 392): *Չագ մի կա՝ պուլպու կասեն, զինչ կասեն* ամեն սիրո (ԼԲՀԿ, 221): Արդի գրական լեզվի տարրերակներում ևս նմանատիպ օրինակները անչափ շատ են, ուստի տեղի սղության պատճառով սանմանափակվենք միայն ժամանակակից բարբառային և իտասակցական չեզվի փաստերով, ինչպես օրինակ՝ Տերտերի մենձ աղջիկը տեսա՞ր, *ըորո կուզես* (ՄԹՀԵԲ, 392): Տերտերայի նախընթաց իրիկունը սովորություն է կրակ վառել. *այս վառած փայտերեն* հեաներին տուն *կը ասանին* (ն.տ., 402): Հովիվին եացը կուտան, *զոր* մինչև իրիկուն եետը *կը պարզանեն* (ն.ա.) և այլն: Այդպես էլ իտասակցական՝ *էր աղջկան պիտի* մի լավ *պատժեն*, *Ում բռնել են՝ կպատժեն*, *Որը քաշեցի՝ փուչ դուրս եկավ*, *Մյուսները չեն ահսել* և այլն: Թերևս կարելի է շարունակել եայերենի ոճականորեն չեզոք պատմողական խոսքի վերոբերյալ սիպերում կրող խնդրի առաջադասությանը նախատող եանգամանքների թվարկումը, սակայն նպատակաեարման ենք գտնում ևսնգ առնել մի իրողության վրա, որը ամենայն եավանականությամբ նման կառույցներում քիչ դիր չունի եիմնաբաղադրիչների OP փոխադասավորությունը նորմավորելու տեսակետից: Նկատի ունենք դրանցում ենթակայի բացակայության փաստն ինքնին: Անկախ այն բանից՝ ենթական գեղյված է, թե ընդհանրապես չկա, այդպիսի նախադասությունները միարևեռ են: Ստորոգյալի գեղյումը չի ենթադրում նրա բևեռի լիակատար բացակայությունն նախադասության կառուցվածքում: Խնդիրները և պարագաները կարող են սրեպանվել, և ոչ միայն դա. նրանք, ինչպես վերևում տեսանք, իրենց առկայությամբ մահ ինչ-որ չափով կարող են կարգավորիչ դեր ունենալ նուխադասության կազմիչների գծային եաջորդականության մեջ: Քանի որ «նախադասության միջուկների ներսում ամթողջական միջուկների եամեմատությամբ շարադասությունը ավելի կայուն է»¹⁴, եետևաբար, որպեսզի ենթակայի միջուկի բաղադրիչները չընդմիջարկվեն ստորոգյալի միջուկի լրացումներով, վերջիններս նրանցից հստակ տարանջատվում են իրենց կամ սկզբնային, կամ վերջնային դիրքով: Մինչդեռ ենթակայի բացակայությունը բացառում է մահ նախադասության կազմում նրա խմբի բաղադրիչների ոտկայությունը: Այս եանգամանքներում սուղ կառույցը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ ստորոգումային եենքի վրա քերականորեն նախադասության վերաճած բայական բառակապակցություն: Նշանակում է՝ չպիտի բացառել, որ սյսպիսի դեպքերում նախադասության կազմիչների գծային եաջորդականությունը կարող է ձևավորվել ենթարկվելով եայերենի բայական բառակապակցության բաղադրիչների փոխադասավորության ընդեանուր օրինաչափություններին: Իսկ դրանք եետևալն են. մախ, որ եայերենի բառակապակցությունների ներսում շարադասությունն ավելի կայուն է, քան նախադասության անդամների միջև¹⁵: Երկրորդ, որ նույնպես էական է, բայական բառակապակցությունները եայերենում իրենց կազմիչների շարախյուսական կախվածությունների մեծ եմարավորություններով էապես ջոկվում են մյուսներից: Եվ վերջապես երրորդ, որ դրանցից մասնավորապես ներգործական բայով և նրա կրող խնդրով բառակապակցություններում ի սկզբանե մեր լեզուն նախապատվությունը սովել է

14. տն՝ Ա. Մարգարյան, *Նշվ. աշխ.*, էջ 335:

15. Ա. Մարգարյան, *Արևելահայ և արևմտահայ գրական լեզուներ, գուգադրական-տիպարանական բնություն*, Երևան, 1985, էջ 250:

բառակապակցության կազմիչների OP եաջորդականությանը: Ի դեպ, ինչպես նշում է Ն. Մելիքյանը, եայրենի այսպիսի կառույցները «իրենց բաղադրիչների միասնականությամբ և նրանց եաջորդականության կարգով մերձենում են բարդ բառերին»¹⁶: Եվ եաականշանական է, որ դրանցից շատերը, ժամանակի ընթացքում փոխակերպվելով վերլուծական բարդությունների (դեր կաաարել, փորձ անել, երես ստնել և այլն), կամ, որ ավելի եետաքրքիր է, անորոշ սերրայ > րայամուն փոխարկումով գոյսցնելով եայրենում նոր բարդ բայամուններ (ծնրադրում, ծերաաում, եացաթխում և այլն), նույնությամբ պաեալանել են բաղադրիչների OP եաջորդականության կարգը:

Այս ամենը եիմք են տալիս եետևյալ եգրաեանգումների եամար. պատմողական ոճի թերի (գեղչփսժ ենթակալով) և անենթակա (միակազմ) կառույցները դրսևորվում են եայրենի բոլոր վիճակներում: Այդ կառուցվածքի ներգործական նախադասություններում OP եաջորդականության գերակշռությունը ինչպես գրարարում, այնպես էլ եետազայում, նաև խոսակցական տարբերակներում արդյունք է շարադասական մի քանի գործոնների եամախումբ կիրարկման, իսկ դրանցից, անշուշա, առանձնակի դեր պիաի եաակացնել այնպիսի կարևոր քերականական գործոնի, ինչպիսին է ուղիղ խնդրի և ներգործական րայ-ստորոգյալի փոխուսաավորության կարգավորումը նեղգործական րայով րառակապակցությունների բաղադրիչների՝ եայրենին ի սկզբանե աիպական OP եաջորդականության կարգի շարաեյուսական եամարանությամբ:

Այն, որ արդի գլական լեզուներում եիմնարադարիչների փոխուսաավորության OP կարգը, ի տարբերություն խոսակցական տարբերակների, եամենատաբար թույլ դրսևորում ունի, ի թիվս այլ պաաճառների պիաի րացաարել մասնավորապես գրարարի եսմեմատությամբ արլի գրական լեզվում ենթակաների (եաակապես դերանվումբ արոաեայտփսժ) նկատելի ավելցուկուլին գործառությամբ: Նաև այս իրուության բարելի է րացաաըել նոր գրական եայրենում ուղիղ խնդրի եուալասության նկատմամբ դրսևորվող եակումը, որն ավելի ակնեայտ է նախորդ լեզվալիճակների եամեմատությամբ (աե՛ն ադ. 1):

Համատոաակի անդրադուսումանք նաև եայրենի պատճառական րայով անցողական կառույցներում եիմնարադարիչների փոխուսաավորության կարգի պուտմական գարգացմանը: Ներգործական կառուցվածքի երկկազմ նախադասությունների այս տեսակը կենսունակ և աարածուն է եայրենի պատմության բլոր շրջաններում: Անշուշտ, այս կառույցները պատմության ընթացքում որոշակի ձևափոխություններ ունեցել են: Նկաաի ունենք, մասնավորարար, նրանցում խնդրառական ընույթի աեղուշարժերը, որոնք ասաիճանարար խորանալով՝ եեաազայում րավական նկատելի են դարձել, նույնիսկ եանգեցրել են որական փոփոխությունների (խնդրառության փոփոխություն): Մասնակի ձևալին փոփոխություններ է կրել նաև սլատմտական րայի խնդիր-լրացումբ: Սակայն եայրենի բոլոր շրջաններում էլ այսպիսի նախադասությունները ոչ էական գամազամություններով եանդերձ պաեպանել են իրենց ընդեանուր կառուցվածքային եաականիշները, շարաեյուսական և իմասաային եարարերությունների ամրողական եամակարգը, որոնք առկա են նրանց եիմնարադարիչների՝ ենթակայի, ստորոգյալի և կրող խնդրի միջև: Այդպես ու դիտարկվսժ շարադասական մասնակի տարբերությունները որակ չեն կազմում, և ընդեանուր աեմամբ նրանցում եիմնարադարիչների դիքքային փոխեարաբերությունը պաամության ընթացքում աչքի ընկնող ձեափոխություններ չի դրսևորում:

Պաաճառական րայերը եայրենի բոլոր գրավոր վիճակներում նույն կազմությունն ունեն. սաեղծվում են կա՛մ չեգոք, կա՛մ ներգործական (գրաբարում՝ նաև եասարակ) սեռի սկզբնաաիպերից: Ընդ որում, իրենց պաաճառական րայիմասաի շնորեիվ այս րայերը նախադասության մեջ ունեն ինքնաաիպ ենթակա, որ գործողություն կաաարողի նշանակության եեա ունի նաև գործուության միջնորդողի իմասաային նրերանգ: Իսկ իրենց րայիմասաի և սեռի թեադրանքով (բոլոր պաաճառականները ներգործական սեռի են) այս րայերը ունեն նաև յուրաեաաուկ խնդրառություն. կրող խնուր, որի մեջ, ինչպես նշում է

16. Н. Меликян, *Порядок слов в армянском языке, в сб. Международный симпозиум по армянскому языкознанию, Доклады, стр. 765.*

Ս. Աբրահամյանը՝ «իշխում է ոչ միայն կախյալության գաղափարը, այլև գործողի, եղողի նշանակությունը»¹⁷: Այս ինքնասփյառ շարաբնուսական հարաբերությունը, որ դրսևորվում է մի կողմից՝ ենթակայի և պատճառական բայ-ստորոգյալի, մյուս կողմից՝ վերջինիս և նրա կողմ խնդրի և մի երրորդ կողմից՝ բայի միջնորդությամբ ենթակայի և ուղիղ խնդրի միջև, հայերենի բոլոր վիճակների համար այսպիսի կառույցներում ապահովել է հիմնարարադրիչների SPO հաջորդականությունը, իբրև նրանց փոխդասավորության ընդհանուր օրինաչափական իրողություն հայերենի պատճառական բայով լրիվ երկկազմ պատմողական մտադասություններում:

Չկրկնվելու նսրատակով այլևս չենք անդրադառնում մտանափառ կառույցների թերի (զեղչված ենթակայով) տարբերակին, որն իր առկա հիմնարարադրիչների փոխդասավորության եղանակներով ոչնչով չի տարբերվում վերը նշված սովորական ներգործական թերի մախադասություններից: Կարծում ենք, որ առաջադաս ենթակայի առկայության դեպքում պատճառական կառույցների մեջ խնդրի հետադասվելը ստորոգյալին (SPO) կանոնական վիճակ է հայերենի համար ընդհանրապես, որովհետև ըստ էության շարադասական հիմնարարադրիչների միջև շարաբնուսական հարաբերությունների իմաստային և քերականական դրսևորման օբյեկտիվ իրողությունից. այն է՝ խնդրի հետադասվելը քերականորեն նպատակահարմար է այնքանով, որքանով ենթակայի շարաբնուսական գործառույթի մեջ առկա են և՛ գոքայի, և՛ միջնորդողի քերականական իմաստները: Այսպիսի պայմաններում «գործողի» կամ «եղողի» լրացուցիչ քերականական ներքինատ ունեցող ուղիղ խնդրի դիրքը գլխավոր անդամների միջև (SOP հարաբերակ) քերականորեն քիչ նպատակահարմար է, քանի որ այդ դիրքում իր տրամաբանական ընդգծմամբ որոշակիորեն մեկուսացնում է ենթակային գործողության պրոցեսից, իբրև դրա կատարողի, վերապահելով նրան առավելապես գործողության միջնորդողի տրամաբանական նշանակություն: Նաև սա է պատճառը, որ գրեթե բոլոր լեզվավիճակներում հալերենը խուսափում է պատճառական կառույցներում SOP հաջորդականության կարգից, որը սովորական ներգործական լրիվ մախադասություններում շարադասական երկրորդ գործառույթի ակնախիվ տարբերակ է հայերենի գրական լեզուների համար: Այսպիսով, պատճառական կառույցների համար իբրև օպտիմալ շարադասական տարբերակ պատմողական ոճի մախադասություններում հալերենը գործադրում է SPO փոխդասավորության կարգը: Օրինակներ են գրական հայերենից՝ *Չարիքն ... ի արարելուսի կացուցանեն զբազումս* (Եզն., 16): *Արշակ Մեծ թագատրեցուցանե զեղբայր իր Վաղարշակ...* (ՄԽՊՀ, 87): *Ես բազմացուցից զգառակ ձեր* (Ելք, ԼԲ), միջին հայերենից՝ *Դու փայտուցանես զազանս յանապատե* (ՆՄԺԱՎ, 113): *Խոզն բարձրացուց զբաշն* (ն.ա., 1), արևմտահայ գրական լեզվում՝ *Տառապանքը կը կարծրացնե անոնց եռգին* (ԳՄԱՄԻՃ, 302): *Դրախաային բուրում մը կը զինովցնե զիս* (ԲՆԿԿ, 121): *Մեր այս հանդիպումը սքափեցուցի՞նձի* (ԼԸԸԵ, 41), արևելահայ գրական լեզվից՝ *Ես արագացնում եմ իմ ընթացքը* (ԲՀՄԶ, 239): *Պատերազմի բոթը թմբեցրել էր մեզ* (ն.ա., 8): *Նա եղին կհավասարեցնե բոլոր քարաշեն աները* (Բակ., 224):

Վերը նշված պատճառով մտանափառ կառույցներում հայերենը մախադասարեղի է համարում PSO, ոչ թե POS հաջորդականության կարգը, եթե առավելագույնս ընդգծվելու նպատակով սկզբնային դիրքում է հայանվում մախադասության ստորոգյալը, ինչպես օրինակ, գրաբարում՝ *Բարկացոյց մա զԱստուած* (Թիւք, ԺԵ): *Մոռացոյց ինձ Աստուած զամենայն վիշտս իմ* (Ծնն., ԽՍ): *Ուտուցանեք դա զիս ի գողութիւն* (ՆՄԺԱՎ, 14), արդի գրական լեզուներում՝ *Հագցրել է նրան մայրը մի նոր շապիկ* (Զ., 458): *Ժամերով կը սպասցնեն անոնք ինձի բակին մեջ* (ՄՊ, 177), կամ սովորաբար գործադրվում է OSP (ոչ թե OPS) աարբերակը, եթե տրամաբանական ընդգծման աներաժեշտությունը մախադասության սկիզբ է աանում ուղիղ խնդիրը, ինչպես օրինակ, գրաբարում՝ *Ձրափք արքայ իրեանց ես յարուցից նոցա* (Երեմ., Լ), միջին հայերենում՝ *Ձեկանդն մեղօր մա ողջացնե* (ՀԵ, 188), արդի գրական արևելահայերենում՝ *Երեխաներին ինքն էր հագցնում* (ՆԴ. 1,49):

17. Ս. Աբրահամյան, *Բայը ժամանակակից հայերենում*, գ1, Երևան, 1962, էջ 535:

Այս տեսակետից, թերևս, նկատելի սաանձնանում է արևմտաեայ գրական լեզուն, որտեղ հաակապես անորոշ ենթական մնան կրատույցներում շատ եաճախ նախասիրում է վերջնային վիճակ (OPS), ինչպես օրինակ՝ Մտքի մարգանքներում վարժեցուց *ինքզինք* (ՎՀՀԾ, 94), Վեց օր եաքը առանձին անկյուն մը տարավ ու իարերդավոր ձևով գրպանն ծալլված թուղթ մը եանեց և տվավ ինձի Մոեամմետ (ԵՕԸՓ, 201) և այլն: Ըարաեյուսական ոճարանության մեջ սա դիավում է իրրև տրամարանորեն ընդգծված առաջադաս ուղիղ խնդրի առկայությանը արևմտաեայերենի ենթականի ոչ պակաս ընդգծում վիճակ, «իրրև անդամ, որի մասին իրազեկում է եադորդվում»¹⁸: Թերևս նաև սրանով պիտի բացատրել այսաեղ արևելսեայերենի եամեմատությանը OPS տարրերակի ավելի եաճախական գործածությունը ոչ միայն սրատճառական բայով լրիվ նախադասություններում, այլև ներգործական կրատույցներում ընդհանրապես (աե.ս. ադ. 1): Համեմատենք՝

Արևմաաեայերեն

Դոննն անցած պաեուս մեկեն ետև դարձավ Դիեո:

Գեղեցիկ, ճերմակ անեքով, իաիուկ, բարի և խելացի սուրս մըն էր Հովեաննես:

Արևերսեայերեն

Պիեոը դոնից անցնելու պաեին եանկարծ եեա դարձավ:

Հովեաննեսը զեղեցիկ, ճերմակ երեսով, փաիուկ, բարի և խելացի մի սողա էր:

Ավելացնենք, որ իր այս եաակությանը արևմտաեայ գրական լեզուն ավելի մոտ է միջին գրական եայերենին, վերջինս էլ, անշուշտ, դս ժառանգել է գրարարից, ինչպես օրինակ՝ Միով գոտեաու ճշմարտության պնդեցին զմեջս *արք և կամայք* (Եդ. 5): Ապա յեա այտորիկ լուր լուսու յերկրէն Հայաստանն սքանչելի *եպիսկոպոսն Յակոբ* (Բուգ., III, Ժ): Այիցս երաաատք ուզեց *նա*, արխն ի վար վաթեցուս (Լ-ԶՀԿ. 37): Միս օրն երազ անսին ի գիշերի երկու արժանաար *կրօնաւորք* (ՄՄՊՀ, 68) և այլն:

Ի դեպ, վերևում նշեցինք, որ պատճառական բայի և նրա ուղիղ խնդրի յիռիդասավորությունը սովորարար ընդմիջվում է ենթականով, ինչը եեաևանք է պատճառական բայի ենթականի իմաստային-քերականական յուրաեաուուկ ընույթի: Այլ դեպքերում այն ընդմիջվել կարող է գերազանցապա միջնորդման խնդրով: Բանն այն է, որ ներգործական սկզբնասիպից առաջացած պաաճառականները, եթե սեռի պաիանջով առում են ուղիղ խնդիր, ապա պաաճառականության իմաստով թելադրված՝ միջնորդման խնդիր: Եթե չեզոք սկզբնասիպից կազմված պաաճառականները մեծամասամբ գուրկ են միջնորդման խնդրից, և միջնորդողի լրացուցիչ իմասաը, ինչպես վերևում նշվեց. իր մեջ դրսևորում է ենթական, ապա ներգործական սկզբնասիպից առաջացած պաաճառական բայերի գործողության քերականական լիակաաար իրացումը անգի է ունենում գույզ խնդիրներին առկայությանը. ենթականի սկսած գործողությունը արամարանորեն պաեանջում է առարկա, որի միջնորդմամբ անգի է ունենում գործողության անցումը կրող խնդրի վրա: Եվ գործողության արամարանական ընթացքի այս յուրաեաակությունը իր քերականական արաաեայությունն է գանում ներգործական սկզբնաձևից սաեղծված պաաճառական բայով շարաեյուսական կառույցներում, որաեղ խնդրառուի և կրող խնդրի շարադասությունը սովորարար ընդմիջված է լեմում միջնորդման խնդրով, ինչպես, օրինակ, գրարարում է՝ *Մոռացուցէ նոցա գտվորութիւն* դիցապաշտ քարապաշտութեանցն (Ագաթ., 312): *Արբուցին հօրն* իւրեանց *գինի* (Ծնն., ԺԹ), միջին եայերենում՝ *Ուտուցեալ էր աշակերաին* իւրոյ զամենայն *իմասաութիւն* (ԼՄԺԱՎ, 139), արդի արևելսեայերենում՝ *Երբեմն նա կատակով հիշեցնում էր երիտասարդին* Շաևանդուխտի *անուը* (Մուր., 4,250) և արևմտաեայերենում՝ *Ուտուցին մեզի* երջանկութեան *հէքիաթը* բոլոր եէքիաթներում մէջ (Ռ-ԶԶ, 225) և այլն:

Ամենայն եավականությունը միջնորդման խնդրի՝ սատրոգյալին անմիջապես հարելը, ոչ միայն եետադաս, այլև առաջադաս դիրքերում արդյունք է նաև միասնական բառակապակցության պաեպաման քերականական անեղաժեշտության, բառակապակցություն, որաեղ խնդրառու բայի և միջնորդման խնդրի կապի ամրությունը

18. Ա. Մարգսյան, *նշվ. աշխ., էջ 292-294:*

թելադրված է ներգործական սկզբնատիպ ունեցող բայի պատճառական սեռային իմաստով¹⁹:

Միջնորդման խնդրի չգոյության դեպքում այլ անուղղակի խնդիրներով կամ պարագաներով ստորոգյալից ընդմիջվելը, եթե չունի դրանց ընդգծման ոճաբանաբանական նպատակ, սովորաբար հայերենի պատճառական չեզոք ոճին բնորոշ չէ: Այսպիսի դեպքում, պայմանավորված պատճառական բայի սեռային ձևերի անբացարձեցությամբ, ուղիղ խնդիրը շարադասությամբ անմիջապես հարում է նրան: Շատ հաճախ այսպիսի նախադասությունները հայերենում միջնորդման տրականի փոխարեն տոանում են ուղիղ խնդիր՝ ազդվող, փոփոխվող օբյեկտի հայցականով: Այս դեպքում ևս խնդրառու բայի եեա սրանց փոփոխականության կարգը սակավաթիվ բացառությամբ կայուն է և հայաածում է պատճառական բայի գործողության զարգացման արամարանական սասանանաակությունը. գործողությունը նախ առնչվում է կրող, ազդվող առարկայի եեա, որը բային կամ անմիջապես նախադաս է, կամ եետադաս, ապա նոր, իբրև առաջինի որը փոփոխության հեաեանք, երևան է գալիս երկրորդ ուղիղ խնդիրը՝ սովորաբար անորոշ հայցականով, ինչպես օրինակ՝ *Կացուցէ զիս զզուխ* եեթանուսաց (Մադ., ԺԵ): *Չհալիք արքայ* իրեանց *յարուցից* (Երեմ., Լ): *Փութացոյց զճառայս յուր զնալ* արաաքս (Յուդիթ, ԺԳ): *Կացուց զուծն դոնայսան* (ՆՄԺԱՎ, 3): *Դուն դարձուցել կուգես աշխարհը մոխիր ու ավեր* (ԼԸԸԵ, 350): *Նրանք Շմալոնին անցկացրին* գլուղխորիրոյի *ճախագահ* (ՆԶԵԺ, 3,87):

Հայերենի շարադասական առանձին իրողությունների վերը կաաարված բնությունը ցույց է տալիս, որ մեր լեզուն իր պատմության ոզք ընթացքում շարադասության քվուցյալ բացարձակ ազաաության ու ճկունության տակ սլաեպանել է այդ ազատությունը քերականորեն կարգավորող ու կանոնափոխող գործոնների մի ամբողջական համակարգ, և իր ոճական բազմապիսի դրսևորումների եեա մեկտեղ, իըոք, ունի շարահյուսական եարաբերությունները արտաեայտելու «բավականաչափ մեծ»²⁰ քերականական դեր: Ընդ որում պատմական զարգացման ընթացքում այդ դերը (զոնե վերոեիշյալ իրողությունների առումով) ոչ թե նվազել է, այլ, ընդհակառակը, լակ արդի գրական եայերենի գույզ սարքերակներում որոշ շարահյուսական կառույցների մեջ հանդիսանում է շարահյուսական եարաբերությունների բնույթը կարգավորող միակ միջոցը: Նկաաի ունենք ներգործական կառուցվածքի նախադասությունների մի աեսակի մեջ խիսա կայուն SPO փոխադասավորության կարգի անվերապաեորեն քերականական արժեքը և նթականի և ուղիղ խնդրի բացարձակ նույնաման ձևաբանական դրսևորման դեպքում: Իեարկե, սրա եեաքերը կան նաև միջին գրական եայերենում և կապվում են անորոշ աոմամք արտաեայավող ենթականի և նրա ուղիղ խնդրի նույնաձևության և դրանց շարահյուսական տարրերակման եարցում կայուն շարադասական յիճակի աներաժեշտության եեա (ինչպես, օրինակ՝ *Այր մի ուներ կին մի* և այլն): Արևելաեայ գրական լեզվում երևույթն ավելի ցայաուն դրսևորում ունի և կապվում է իրի աոմամք որոշյալ անունների՝ նախադասության մեջ ունեցած շարահյուսական եարաբերությունների եսաակեցման քերականական պաեանջի եեա, ինչպես, օրինակ՝ *Քարը ջարդեց փայաը, Ապրել նշանակում է աշխատել, Մաեն իմասաավորում է կյանքը* և այլն:

Հիմնաբաղադրիչների SPO փոխադասավորության կարգի քերականացված նշանակությամբ նմանօրինակ կառույցներ ավելի շաա կան արևմտաեայ գրական լեզվում՝ պայմանավորված վերջինիս ձևաբանական յուրաեատկություններով: Նկաաի ունենք, մասնավորաբար, անունների անձի և իրի աոման թացակայության հանգամանքը արևմաաիսերենի քերականական կառուցվածքում, ինչը *Արամը կը ծեծեր Մեարոպը*,

19. Գրարարում պատճառական բային հաջորդող միջնորդման և ուղիղ խնդիրների շարադասությունը ավելի կայուն է, որովհեաև նրանց աեղաշարժը երբեմն հանգեցնում է միջնորդման խնդրի շերում հանգես եկող անբոշ անվան շարահյուսական գործառույթի փոփոխության. եմմտ. Մատուց Աստուծու գաաաադազ և Մատուց ցաաաաաազ Աստուծու (իսակացուցիչ), կամ Զգեցուցես նոա գաաաաաաաա և Զգեուցես սաաաաաաաա նոա (իսակաաաաաա):

20. Ն. Գառնայան, Ս. Աբրահամյան, Հ. Օհանյան, Խ. Բաղդկյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, 3, 1979, էջ 414:

Գրիգորը կ'ատեր <ոպագրսը, ախլի ետարադադրիչ ներգործական կառույցներում շարադասությունը վեր է ածել ենթական և խնդիրը շարահյուսորեն տարբերակող միակ քերականական գործոնի: Ի տարրերություն արևելաեայերենի, որանդ վերը նշվածը համեմայնդեպս ավելի մասնավոր իրոություն է և առկա է միայն իրի ստման որոշյալ անուններով արտաեայտված S և O եիմնարադադրիչների դեպքում, արևմտաեայերենում այն ակնեայտորեն դրսևորման ավելի մեծ ծավալ ունի, եետևարար արևելաեայերենի համեմատությամբ առավել աչքի ընկնող է շարադասության քերականական գործաույթը, ինչպես, օրինակ՝ Համիտարարո այդ մարդակերպ *հրեշները* կփործեն ապտակել մեր *ընկերները* (ԵՕԸՓ, 93) և այլն:

Նմանատիպ կառույցներում եիմնաթադադրիչների կայուն SPO շարադասության միակ իսաիտումը քերևս խնդրի տեղաշարժի եմարավորությունն է՝ SOP (եմմա. Արամը կը ծեծևր *Մեարոպը* (SPO) - Արամը *Մեարոպը* կը ծեծևր (SOP) և այլն), որը խնդրի, իրև գործողությունը կրուսի (ազդվուսի, փոփոխվողի) ոմարտաեայաչականորեն ընդգծմանը նպաստող դիրք լինելով եանդերձ՝ ոչ միայն չի թուլսցնում, այլև ավելի է ետուակեցնում մույնաձև անունների ենթակայական և խնդրային շարահյուսական գործաույթությունների ճշգրտման եարցում S—O եաջողականության կարգի քերականական արծեքը գրական արևմաեայերենի այդպիսի կառույցներում:

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԱԱԱ - Ամիրտովարի Ամասիացույ Անգիտաց անպետ կամ քառարան բժշկական միթոց, Վիեննա, 1926
 Ագար. - Ագարանգեղայ Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1914
 ԱՀԳԾ - Ա. Հարությունյան. Գիշերվան ճամփորդը, Երևան, 1963
 ԱՂՀՀԲ - Ա. Ղարիբյան, Համառոտություն եայ քարքառագիտության, Երևան, 1941
 ԱՄԳՀՊ - Ակնարկներ միջին գրական եայերենի պատմութամ, հ.Բ, Երևան, 1975
 ԱՄՀՄԺԵ - Աս. Մնացականյան, Վայկական միջնադարյան ժողովրդական երգեր, Երևան, 1956
 ԱՉԵ - Ա. Չորանյան, Երկեր, Երևան, 1966
 ԱՍՀԵ - Ա. Սրապյան, Հովի. Երդնկացի. Ուսումնասիրություններ և բնագրեր, Երևան, 1958
 Բակ. - Ա. Բակունց, Երկեր, Երևան, 1955
 ԲՆԿՀ - Բ. Նուրիկյան, Կարոտ եայերենի, Երևան, 1978
 ԲՀՄՉ - Բ. Հովսեփյան, Սերմնացանները չվերադարձան, Երևան, 1962
 Բուգ. - Փուսառսի Բիդանդացույ Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1912
 ՆՄԺԱՎ - Ն. Մառ. Ժողովածոյք առակաց Վարդանայ, Բ, 1894
 ԳՆՄՈ - Գրիգոր Նարեկացի. Մատեան ողբերգութևան
 ԳՍԱՄԻԾ - Գ. Սևան, Ամեն մարդ իր ճամպարեով, Երևան, 1979
 ԴԴՎ - Դ. Դեմիրճյան, Վարդանանը, Երևան, 1954
 ԴՎԵ - Դ. Վարուժան, Երկեր, Երևան, 1968
 Եդն. - Եզնկայ Կողբացույ Եդծ աղանդոց, Թիֆլիս, 1914
 Եդ. - Եդիշի վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին, Երևան, 1957
 ԵՕԸՓ - Ե. Օսյան, Ընկեր Բ. Փանթունի, Երևան, 1989
 ԺԵՀՉՀԳ - Ժե դարի եայերեն ձեռագիր եիշաաակարաններ, մասն Գ, Երևան, 1967
 ԼԸԸԵ - Լ. Շանթ, Ընաիր երկեր, Երևան, 1968
 ԿԵ - Կ. Երդնկացի, Տաղեր, Երևան, 1962
 Կոր. - Կորիւն, Վարք Մաշտոցի, Երևան, 1941
 ՀԵ - Հ. Երդնակցի, Երևան, 1958
 ՀԹ - Հովի. Թումանյան, Երկեաարյակ, Երևան, 1958
 ՀԹՏ - Հովի. Թլկուրանցի, Տաղեր, Երևան, 1960
 ՂՀ - Ղևոնդ. վ. Յովնանեան. Հեաադոտութիւնը Նաիւնեաց ոսմկորենի վրա, մասն Ա, Վիեննա, 1897
 ՂՊՓՀ - Ղադարայ Փարպեցույ Պատմութիւն Հայոս. Թիֆլիս, 1907
 ՄԹՀԵԲ - Մ. Թումանեան, Հայերենի երգ ու բան, Երևան, 1993
 ՄԽՊՀ - Մովսիսի Խորենացույ Պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1912
 Մոր. - Մորացան, Երկերի ժողովածու, 1-7, Երևան, 1961-1965
 ՆԴ - Նար-Դուս, Երկերի ժողովածու, 1-3, Երևան, 1955.
 ՆՁԵԺ - Ն. Ձարյան, Երկերի ժողովածու, 1-5, Երևան, 1961-1970
 ՆԶՀԿ - Նաեապեա Զույակ, Հայրենի կարգաւ, Երևան, 1957
 Չ - Ե. Չարենց, Երկեր, Երևան, 1954
 ՊԴՏ - Պ. Դուրյան, Տաղեր, Երևան, 1963
 ՌՁԵ - Ռ. Ձարդարյան, Զայգալույս, Երևան, 1963
 ՍԲ - Սփյուռքաեայ բանասանդություն, Երևան, 1981

Ս. Գրքի (Աստուծաշունչ Մատան հնոց և նորոց Կտակարանաց, Կ. Պոլիս, 1895) հետևյալ համառոտագրությունները՝ Առակ (Առակը Սողոմոնի), Երեմ. (Արգարտություն Երեմայ, Երբ (գիրք Երեմ), Քիւր (գիրք Քուր), Մեմ. (գիրք Մեմոր), Դուկ. (Մարդ Ազնաւարանի և Յիսուսի Զրիստոսի ըստ Դուկասու), Մարկ. (Մարկ Ազնաւարանի Յիսուսի Զրիստոսի ըստ Մարկոսի), Մադ. (գիրք Մադնուսաց):

ՍԸԵ - Սիւնանք, Ընաիր երկեր, Երևան, 1957

ՍՍՊՀ - Սմբատայ Սպարապետի Պատմություն Յունաց, Մոսկովա, 1856

ՍՍԵ - Ս. Տյուսար, երկեր, Երևան, 1959

ՍՊ - Սիյունքահայ պատմվածք, 1, Երևան, 1984

ՎՀՀԾ - Վ. Հայկ, Հայրենի ծխան, Երևան, 1960

ՎՏԵ - Վ. Տերյան, երկեր, 1-3, Երևան, 1960-1963

ՎՓԵԺ - Վ. Փափազյան, երկերի ժողովածու, 1-5, Երևան, 1958-1959

Յր. - Յրեն, Դիվան, Նյու-Յորք, 1952

Некоторые вопросы словопорядка в переходных конструкциях армянского языка.

РЕЗЮМЕ

С. АЙРАПЕТЯН

Диохроническое исследование словопорядка повествовательных предложений с переходным глагольным сказуемым, дополненное статистическими анализами, позволяет констатировать:

1. В целом в армянском языке (во всех его литературных и разговорных видах) таким предложениям свойственны все 6 вариантов взаиморасположения основных синтаксических компонентов (SPO, SOP, PSO, POS, OSP, OPS), однако с разным количественным и качественным соотношением. Доминирующим во всех видах языка являются 2 варианта: SPO и SOP.

2. На протяжении всей своей истории словопорядковая организация армянского языка под внешней гибкостью и свободой сохранила целую систему факторов, способствующих как ее упорядочению, так и ограничению ее свободы. А в отдельных видах языка и в разные периоды в определенных типах вышеназванных конструкций словопорядок фактически единственный фактор, уточняющий синтаксические соотношения основных именных компонентов (S и O).

3. Некоторые из грамматических факторов оцениваются как общезыковые, действующие во всех пластах и формах языка, другие - как факторы локального характера, свойственные лишь тому или иному языковому состоянию.

4. С этой точки зрения: а) рассматриваются некоторые факторы определяющие грамматические «канонические» позиции прямого дополнения в системе взаиморасположения основных компонентов идентичных синтаксических конструкций разного времени; б) уточняется так же степень «грамматикализации» одного из этих вариантов (SPO) в отдельных литературных состояниях языка.